

Биливненко С.Н., Молдавский Р.Л., Соляник Н.А. Советская женщина в условиях Второй мировой войны

В статье рассматриваются аспекты участия женщин во Второй Мировой войне. Советская женщина принимала активное участие как в боевых действиях, так и работе в тылу. Но не менее тяжелым было положение женщин на оккупированных территориях. В статье делается попытка выделить и проанализировать роль советских женщин в военных событиях, принудительных работах, выживании на оккупированной территории, работах по восстановлению страны после завершения оккупации.

Ключевые слова: женщины, Вторая Мировая война, принудительный труд, оккупация, восстановление промышленности.

Bilivnenko S.M., Moldavskiy R.L., Solyanik N.O. Soviet Women during World War II

The article deals with aspects of women's participation in World War II. Soviet women actively participated in combat as well as work in the rear. But no less difficult was the situation of women in the occupied territories. The article attempts to isolate and analyze the role of Soviet women in the military events, forced labor, survival in the occupied territories, works to rebuild the country after the occupation.

Keywords: women, World War II, forced labor, occupation, rebuilding industry.

УДК: 94:32(084.5)(477)"1941/1945"

В. О. Шайкан

РАДЯНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПЛАКАТ ЯК ЗАСІБ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРотьБИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті розкривається роль радянського політичного плаката як засобу масового впливу на населення в ідеологічній боротьбі проти гітлерівців.

Ключові слова: плакат, колір, ідеологія, вплив, художня творчість, визволення.

Проблеми ідеологічної боротьби, в тій чи іншій мірі, торкаються автори усіх історичних розвідок присвячених Великій Вітчизняній війні. Предметом вивчення стають різноманітні сегменти цього, на перший погляд очевидного і, разом з тим, прихованого дійства, котре червоною ниткою простяглося через усю війну.

У даній статті автор зробив спробу дослідити радянський політичний плакат як засіб ідеологічного впливу, що набув широкого використання з перших днів Великої Вітчизняної війни.

Вже 22 червня 1941 р. художники М. Купріянов, П. Крилов і М. Соколов (Кукринікси) виготовили ескіз плаката «Безпощадно розгромимо і знищимо ворога», який 24 червня з'явився в газеті «Правда»[1]. Центральними фігурами тут є образ радянського воїна, виконаний червоною фарбою і сатиричне зображення чорною фарбою Гітлера, що продирається крізь розірваний ним договір про ненапад. Солдат віткнув штик у голову Гітлера, що мало означати кінцеву мету війни. Протягом тижня А. Кокорекін виготовив плакат «Смерть фашистській гадині!»[2]. Стиль зображення і сюжет плаката нагадують роботу Кукриніксів, але тут фашизм зображений у вигляді потвори, що своїми рухами нагадує фашистську свастику. Схематичний образ червоного воїна пронизує потворі горло. Тоді ж виник плакат «Батьківщина-мати кличе!», автором якого був І. Тоїдзе [3]. Це перші плакати Великої Вітчизняної війни. Вони відбивали її справедливий характер з боку СРСР і мету в найбільш загальному вигляді. Полотна були звернені до широкого загалу – усього радянського народу. Та перебіг подій на фронтах вимагав більш конкретної спеціалізації і адресного спрямування пропагандистських зусиль.

Варто звернути увагу на особливість радянського політичного плаката як засобу впливу на моральний стан воїнів Червоної Армії. Плакат був дійовим засобом звернення не стільки до розуму, скільки до почуттів радянських бійців. У ньому мало значення багато складових: фон, колір, рухи й одяг персонажів, символіка, історичні аналогії, форма, колір і розмір букв, жанр виконання, гасла, заклики, вірші, відповідність політичній обстановці і т.п. Усі ці елементи були спрямовані на виклик у воїнів різних почуттів: обурення, ненависті до ворога, співчуття до постраждалих, жага помсти, радість перемоги і головне з них – природна потреба боротьби з окупантами.

Для 1941 р. був характерним плакат спрямований на розпалювання люті до ворога. Він демонстрував втрати цивільного населення, звиряче поводження окупантів на захопленій території і рішучість Червоної Армії дати відсіч наїзникам. Центральними сюжетними лініями є образ загиблої жінки і осиротілої дитини, розміщені в нижній частині плаката і фігура червоноармійця з автоматом у лівій руці на фоні гармат, що ведуть вогонь по ворогу – у верхній частині. Правою рукою боєць віддає команду. Одяг червоноармійця уособлює рішучість. Осиротілий хлопчик зображений на тілі убитої матері на чорному тлі, уві млі, що уособлювала тривожний час. Внизу плаката заклик: «По вбивцях наших жінок і дітей – Вогонь!». Цей плакат мав викликати у бійців співчуття до близьких людей, що залишилися в тилу ворога і могли стати його потенційними жертвами. Разом з тим він викликав почуття гідності і стійкості воїна [4].

Інший плакат центральною темою мав історичну традицію боротьби народу проти іноземних загарбників. Він був виконаний у сіро-червоно-коричневій гамі кольорів. У центрі – фігури двох червоноармійців різних вікових груп, що символізувало єдність усіх поколінь, поруч – червонофлотець. Усі персонажі з карабінами в руках ідуть в атаку. Гостроту боротьби передають примкнуті до карабінів багнети, спрямовані у бік ворога. На другому плані – Червоне знамено, що розвивається, символізує радянську владу – ідеологічне наповнення сюжету. Третій план виконано у напівтонах. Тут зображено середньовічних воїнів періоду війни російської держави за незалежність 1611-1613 рр. у характерному для епохи вбранні, які стрімко на конях ідуть в атаку. Рух коней передає швидкість і впевненість усій композиції. При першому погляді у свідомість впадає червоний колір прапора. Сірий колір діє на підсвідомість, викарбовує образи героїчного минулого. Про це ж свідчать слова Дмитра Пожарського, виписані у літописному стилі: «Бийтесь до смерті!». Внизу під фігурами червоноармійців слова Сталіна: «Нехай надихає вас у цій війні мужній образ наших великих предків!» [5]. Це підкреслювало спадкоємність бойових традицій народу.

Досить часто плакати 1941-го року були присвячені найважливішим завданням, котрі стояли перед державою. Серед них чітко вирізняється воєнно-мобілізаційна тематика. Одним із таких плакатів була робота В. Корецького «Наші сили незліченні». Ці слова, взяті з виступу Сталіна 3 липня 1941 р. підкреслювали невичерпність людських і духовних резервів Радянського Союзу. Сюжет плаката також відповідав темі виступу вождя і проводив історичні паралелі між героїчним минулим (образ пам'ятника Мініну і Пожарському) і буремним сьогоденням (образ селянина з гвинтівкою у руці) на фоні великого, аж до горизонту скупчення народу. Історичні паралелі простежуються і в плакатах Н. Дологорукова «Так було... Так буде!» [6].

У 1942 р. (час максимальної окупації гітлерівцями радянської території) суворішою стала і тематика радянського політичного плаката. В ньому відбилися усі жахи встановленого окупаційного режиму: вбивства, концтабори, вивезення на каторжні роботи до Німеччини, грабежі, знищення сіл. Центральним сюжетом цього періоду стали образи матері і дитини, поневоленої жінки. Так, на одному з них на темному фоні зображена жінка. Насупивши брови, вона притискає до себе маленького хлопчика, намагаючись прикрити його від спрямованого ворожого багнета. Напис на плакаті благає: «Воїн Червоної армії, спаси!» [7]. На іншому плакаті жінка в розпачі, у характерній сорочці-вишиванці. Вона закута в кайдани зі свастикою, що вказує на її гнобителя – гітлерівця. Жінка зображена на тлі язиків полум'я, що поширюється від спаленого села. Великими червоними літерами на полотнищі заклик «Освободи». У нижньому куті слова Сталіна: «Визволити... наших жінок від тієї ганьби і наруги, котрим піддають їх німецько-фашистські нелюди» [8].

Темі вивозу на роботу до Німеччини присвячено плакат із зображенням жінок, прикутих кайданами, в товарному вагоні потягу. Напису на плакаті немає, він виконаний у чорно-сірих тонах. Слова замінюють жести і вирази обличчя поневолених жінок [9]. На вагоні відбиток тіні німецького солдата зі свастикою, як уособлення темних сил. Центральним образом іншого плаката, виконаного у темно-сірих тонах, є дівчинка за колючим дротом. Скуйовджене волосся, непереборна туга в очах свідчать про її відчайдушне становище. Напис внизу закликає: «Боець, спаси мене від рабства!» [10]. Тема поневолення людей окупантами, виклик жаги помсти у радянського бійця відбилася у десятках плакатів. На одному з них зображення зв'язаних селян з дитиною, запряжених у ярмо, що мало уособлювати долю всіх людей, що потрапили під окупацію. Образ німецького вояка на колісниці з нагаєм у руці, що поганяє запряжених, виконано в карикатурному жанрі [11].

Відтворення гітлерівського насилля над мирним населенням, що мало викликати почуття ненависті і відрази у радянського бійця до окупантів знайшли відбиток у плакатах «Боець Червоної Армії! Ти не дасиш кохану на ганьбу і безчестя гітлерівським солдатам!» [12], «Тату вбий німця!» [13] та ін. На першому з них, виконаному в кольорових фарбах, центральною є фігура молодої вродливої дівчини у роздертому вбранні зі зв'язаними руками на тлі палаючих будинків і шибениці. Пригнічений погляд дівчини, все таки, виражає сподівання на порятунок, про що свідчить напис на плакаті. На другому – уособлення дитячої ненависті до ворога. На плакаті зображення хлопчика у вишій сорочці, котрий стоїть біля тіла убитої матері. На задньому плані палаюче село, як наслідок відвідин загарбниками. Тема плаката є близькою до іншого полотна де зображено огидний образ гітлерівського вояка з автоматом у руці, що нагадує волохату вовчу лапу. Поруч лежать тіла убитих жінки та дитини на тлі палаючих будинків та шибениць [14]. Свастика на рукаві німця, гримаса на обличчі, червоні очі викликають асоціації з образом жорстокого, ненажерливого звіра. Внизу плаката заклик знищити ворога.

Переломний і переможний для Червоної Армії 1943 р. і ще більше 1944 р. принесли відчутні зміни у агітаційно-пропагандистську роботу. Це знайшло відбиток і в засобах масової інформації, зокрема, в плакаті. На зміну тривожним мотивам 1941 та 1942 рр., що відбивали важке становище населення на окупованій території, злodianня гітлерівців, прийшли більш оптимістичні теми. Так, на плакаті «За Батьківщину!» зображений поранений воїн-червонофлотець з гранатою в руці під час бою [15]. Образ безстрашного матроса, що не полишає передову навіть пораненим, вселяв впевненість у перемозі, символізував стійкість радянського воїна. Перемозі битві за Дніпро присвячено плакат, на якому зображено молодого червоноармійця, що п'є з шолома дніпровську воду [16]. Символічний напис на плакаті, що виконано у червоно-чорних фарбах, проголошує: «П'ємо воду рідного Дніпра, будемо пити з Прута, Немана і Бугу! Очистимо радянську землю від фашистської нечисті!». Тема визволення від окупантів радянської землі звучить і в плакаті «На Захід!». Його композиція складається з трьох поєднаних елементів: Воїн-червоноармійця, розколотої дошки-дороговкази «На схід», котру збиває прикладом воїн, та підпису внизу плаката «На Захід!», який виглядає повною альтернативою бажанням загарбників [17]. Розколота дошка символізує крах гітлерівських загарбницьких планів.

Образ жінки, як і в попередні роки, залишається в центрі уваги на радянських плакатах наступних років. Але на відміну від попередніх, вона уособлює непохитну віру в швидку перемогу і визволення рідної землі. До цього закликає жінка-полонянка з німецьким тавром в'язня концтабору. Про це свідчить і напис на плакаті: «Доблесні воїни, міцніше бийте ворога! Вперед на захід, за повне визволення радянської землі!» [18].

Тема наступу Червоної Армії стала лейтмотивом радянських плакатів 1944-1945рр. Їхньою особливістю була пропаганда керівної ролі комуністичної партії, що веде до перемоги. Ця ідея виразно проявлялася через гасла, радянську символіку, зображення образів Леніна, Сталіна тощо. Так, на одному з плакатів було зображено погруддя Леніна на червоному тлі, що займає $\frac{3}{4}$ площі полотна. Внизу стилізований малюнок радянських військ у наступальному пориві і підпис: «Під прапором Леніна – вперед за Батьківщину, за нашу перемогу!» [19]. Тема закликів до оборони Батьківщини поступово змінилася на тему наступу і звільнення радянської землі від ворога. Так, центральною фігурою плаката «За Батьківщину – матір!» було зображення жінки в червоному вбранні, що символізувало єдність комуністичної ідеології з образом Батьківщини [20]. На передньому плані воїни Червоної Армії різних національностей зі зброєю в руках сповнені рішучості розгромити ворога. Образи Батьківщини з прапором у руці і червоноармійців вдало передають динаміку руху вперед – до перемоги. Радість людей, визволених від окупантів, виражено на плакаті з зображенням сім'ї селян з дитиною на руках перед портретом Сталіна, що уособлює мудрість і керівну роль партії [21]. Внутрішнє переживання персонажів передане через фон кімнати де відбувається дійство. Крізь вікно видно радянських солдатів з червоним прапором. Цей плакат, підсилений словами вдячності Сталіну, викликав емоційне піднесення, віру у майбутнє. Неминучість перемоги Радянського Союзу і краху гітлерівських планів передано і на плакатах, виконаних у карикатурному жанрі «Урок німцям» [22] і «На дніпровських позиціях...» [23]. Плакати такого змісту були досить поширеними у період наступу Червоної Армії і відбивали усю безнадійність становища окупантів, їхні чергові поразки та безперспективність опору, про що красномовно свідчать написи на плакатах.

Привертає увагу адресність радянського політичного плаката періоду Великої Вітчизняної війни. Він часто відбивав завдання, що стояли і перед цивільним населенням. Так, з початком війни і відступом радянських військ актуальним був збір урожаю, евакуація в тил матеріальних ресурсів. Таким, наприклад був плакат Н. Ватоліної і Н. Денисова «Зібрати врожай до єдиного зерна!» [24]. В ньому закладена ідея не залишати ворогові жодної крихти хліба і забезпечити продовольством фронт і тил. Образи піонерки, молодої жінки і бабусі, що в'яжуть снопи пшениці демонстрували єдність різних поколінь, єдність всього радянського тилу в досягненні мети. Набули поширення полотна, що пропагували заміну чоловіків жінками на виробництві. Плакат «Замінємо!» зображав жінку в робітничому одязі на фоні заводського устаткування [25]. Сповнене рішучості обличчя і погляд, спрямований у напрямі руху радянських військ, підкреслював готовність забезпечити збройні сили усім необхідним для перемоги. Та ж ідея була втілена у плакаті «Фронту від жінок СРСР» [26]. Зображення потужної бомби поруч з жінкою у комбінезоні виражало спроможність радянського тилу масово виготовляти необмежену кількість боєприпасів. Червона зірка на авіабомбі великих розмірів уособлювала міць Червоної Армії. Гасло «Все для перемоги!» виражало кінцеву мету боротьби.

Широко відомими і поширеними були плакати тилової тематики, спрямовані на укріплення трудової дисципліни. Іноді в них використовувалася ідея часів громадянської війни 1918-1920 рр. Так, відомий плакат «Ти записався добровольцем?» із зображенням червоноармійця у будьонівці з гвинтівкою у руці був перероблений на тилову тематику і поширений під назвою «Ти чим допоміг фронту?» [27]. Однією з найбільш розповсюджених робіт тилової тематики стала робота московської художниці Н. Ватоліної «Не базікай!» [28]. Плакат закликав зберігати пильність, застерігав проти розповсюдження таємної інформації, застерігав про існування шпигунів.

Відгуком на заклик розгортати боротьбу в тилу ворога, що витікало з промови Сталіна 3 липня 1941р. стали плакати «Партизани, бийте ворога без пощади!», Слава героям партизанам, що руйнують фашистський тил!», «Від народної помсти не втікти ворогові» [29,30,31]. Зображення озброєних бійців у цивільному одязі, що з засідки знищують гітлерівців, демонструвало єдність прагнень Червоної Армії і населення, що залишилося у ворожому тилу.

Тематика плакатів часто відбивала події на фронтах, підкреслювала безславний кінець гітлерівської армії. Цій темі був присвячений плакат «Перетворення «фриців», де в алегоричному стилі була висвітлена поразка німецьких військ під Сталінградом та великі втрати [32].

Отже, радянський політичний плакат періоду Великої Вітчизняної війни був засобом масової інформації та ідеологічного впливу на червоноармійців та цивільне населення радянського тилу. Він відбивав висунуті лідерами держави завдання висунуті в партійних документах та промовах, часто був їх наочним вираженням, спонукав до дії у потрібному політичному напрямі. Супроводжений підписами відомих письменників і поетів плакат, особливо в карикатурному жанрі, точно і з гумором відбивав події на фронтах, був засобом контрпропаганди. Плакат виконував функції колективного агітатора і пропагандиста, відігравав значну роль в ідеологічній роботі ВКП(б) серед населення.

Джерела та література

1. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941 g.html>
2. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941 u.html>
3. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.davno.ru/posters/1941/>
4. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plakaty.posters?cid=5&id=1255>

5. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.posters?cid=5&page=1&sort=year&part=1941&id=1832>
6. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941v.html>
7. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1942/poster-1942b.html>
8. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1942/poster-1942k.html>
9. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&id=1329>
10. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&id=1252>
11. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1942&id=1107>
12. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1942&id=1833>
13. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1942/poster-1942e.html>
14. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1942&id=1834>
15. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1943&id=681>
16. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1943/>
17. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1943/poster-1943d.html>
18. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1943/poster-1943c.html>
19. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1944/poster-1944f.html>
20. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1943>
21. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1943/poster-1943g.html>
22. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1944&id=1122>
23. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1944&id=1146>
24. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941d.html>
25. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941c.html>
26. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1942/poster-1942c.html>
27. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=2&sort=year&part=1941&id=1828>
28. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941b.html>
29. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plakaty.ru/posters?cid=5&pag=1&sort=year&part=1941&id=1827>
30. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941l.html>
31. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1941/poster-1941n.html>
32. Плакаты и листовки 1941-1945 гг.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.davno.ru/posters/1943/poster-1942-1943h.html>

Шайкан В. А. Советский политический плакат как средство идеологической борьбы в годы Великой Отечественной войны

В статье раскрывается роль советского политического плаката как средства массового влияния на население в идеологической борьбе против гитлеровцев.

Ключевые слова: плакат, цвет, идеология, влияние, художественное творчество, освобождение.

Shaykan V. O. The Soviet political poster as a means of the ideological struggle in during the Great Patriotic War

The article is dealt with the role of the Soviet political poster as a means of mass influence on the ideological struggle against

Keywords: a poster, colour, ideology, influence, art, liberation.